

Marek Wiśniewski

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń,

e-mail: mawisnia@umk.pl)

ORCID: 0000-0002-4757-7988

UWAGI O MODELACH DERYWOWANIA WSPÓŁCZESNYCH POLSKICH RZECZOWNIKÓW ODPRZYMIOTNIKOWYCH

Przedmiotem opisu w niniejszym artykule będą derywaty rzeczownikowe pojawiające się w rozmaitych współczesnych tekstach polskojęzycznych synchronicznie motywowane przez jednostki należące do klasy przymiotników. Zarówno analizowane formacje rzeczownikowe (dalej symbolicznie oznaczane jako **S** ← **Adj**), jak i ich przymiotnikowe bazy słowotwórcze (dalej symbolicznie oznaczane jako **Adj**) za Z. Salo-
nim [1974] definiuję na podstawie kryteriów morfologicznych. Chodzić zatem będzie o takie derywaty, które wchodzą w morfologiczne opozycje pod względem kategorii przypadku, nie odmieniają się natomiast przez rodzaj. Ich strukturę i znaczenie wywodzi się od funkcjonujących we współczesnej polszczyźnie leksemów przymiotnikowych, czyli wyrażeń wchodzących w morfologiczne opozycje pod względem kategorii przypadku, rodzaju i liczby, por.:

Adj → **S** ← **Adj**

$\begin{array}{l} \nearrow \text{aktywn} + \text{ość} = \text{'bycie aktywnym'} \\ \text{aktywny} \rightarrow \text{aktyw} + \text{ista} = \text{'ten, kto jest aktywny'} \\ \searrow \text{aktyw} + \emptyset = \text{'zbiór tych, którzy są aktywni'} \end{array}$

Zgodnie z przytoczoną wyżej morfologiczną definicją klasy nazywanej przymiotnikami jednostki motywujące słowotwórczo analizowane w niniejszej pracy derywaty rzeczownikowe należy interpretować jako zbiór zdecydowanie szerszy zakresowo niż przymiotniki definiowane na podstawie kryteriów przyjmowanych w tradycyjnych opracowaniach gramatycznych. Na podstawie przyjętej tutaj definicji opartej na kryteriach morfologicznych za leksemy przymiotnikowe musimy uznać następujące podklasy tradycyjnie wyróżnianych wyrażeń językowych:

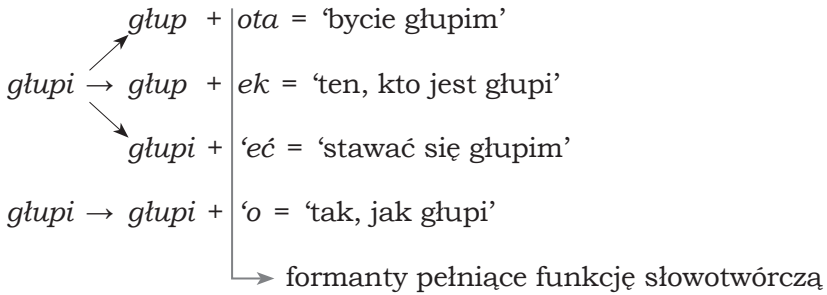
- 1) standardowe przymiotniki wyrażające cechy (właściwości) rozmaitych elementów rzeczywistości, np.: *aktywny, biedny, brzydki* itp.;
- 2) tradycyjne zaimki przymiotne typu *jaki, swój*;
- 3) tradycyjne imiesłowy przymiotnikowe – zarówno czynne typu *wystarczający*, jak i bierne w rodzaju *wędzony*;
- 4) tradycyjne liczebniki porządkowe typu *drugi*, liczebniki mnożne typu *podwójny*; liczebniki wielokrotne typu *dwukrotny* oraz liczebniki wielorakie w rodzaju *dwojaki*;
- 5) tradycyjne przysłowki odprzymiotnikowe zakończone na *-o* lub *-e* typu *pusto, wcześniej*.

Przymiotnikowość jednostek wymienionych wyżej w punktach od 1. do 4. nie budzi żadnych wątpliwości. Za każdym razem w grę wchodzi bowiem wyrażenia spełniające wszystkie trzy definicyjne cechy interesującej nas klasy. Oczywiście jest stwierdzenie, że leksemy *AKTYWNY, BIEDNY, NASZ, SWÓJ, WYSTARCZAJĄCY, ODERWANY, DRUGI, PODWÓJNY* przykładowo ilustrujące cztery pierwsze wymienione wyżej podklasy muszą być uznane za przymiotniki, gdyż odmieniają się przez przypadki, rodzaje i liczby. Nieoczywista natomiast może wydawać się decyzja, żeby do morfologicznie zdefiniowanej klasy przymiotników zaliczyć także wyrażenia typu *pusto, wcześniej*. One nie odmieniają się bowiem ani przez przypadki, ani przez rodzaje, ani przez liczby. Można byłoby zatem uznać, że nie spełniają żadnego z morfologicznych kryteriów decydujących o przynależności wyrażen językowych do klasy przymiotników. Zaproponowaną wyżej ich przymiotnikową interpretację trzeba byłoby uznać za błędną i przyjąć, że są to odprzymiotnikowe derywaty należące do klasy przysłówek.

Wybór którejś ze wspomnianych wyżej konwencji interpretacyjnych jest ściśle powiązany ze sposobem rozumienia funkcji cząstek *-o* lub *-e* identyfikowanych w strukturze interesujących nas wyrażen typu *pusto, wcześniej*.

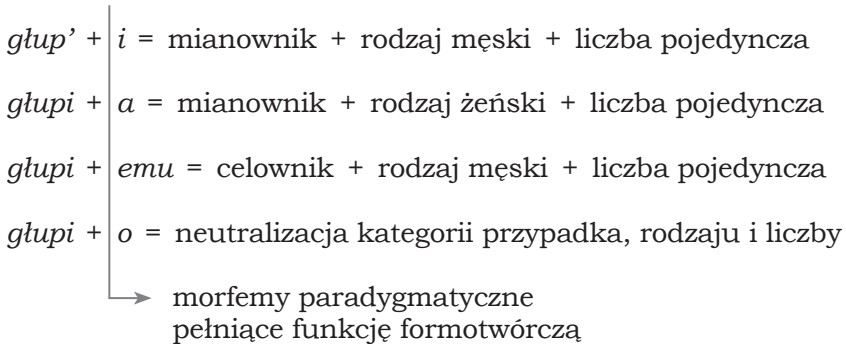
Można uznać, że cząstki *-o* lub *-e* są morfemami o funkcji słowotwórczej służącymi tworzeniu od bazowych przymiotników odrębnych jednostek językowych należących do klasy przysłówek. Przy takim ujęciu formantowe cząstki *-o* lub *-e* traktowane są jako strukturalne wykładniki pochodności. Ich funkcja interpretowana jest zatem analogicznie do roli wielu rozmaitych sufiksalnych morfemów słowotwórczych lub morfemów gramatycznych służących urabianiu derywatów pochodnych względem bazowego przymiotnika, por.:

Adj → **S** ← **Adj**

Z. Saloni proponuje tymczasem, aby uznać, że cząstki *-o* lub *-e* identyfikowane w strukturze wyrażen typu *pusto*, *wysoko*, *wcześniej*, *pięknie* nie pełnią funkcji formantowej, lecz funkcjonują analogicznie do standardowych przymiotnikowych końcówek fleksyjnych *-y*; *-a*; *-e*; *-ego*; *-emu*; *-ej*; *-ymi*; *-ych* itp. Pełnią zatem funkcję formotwórczą. Nie są wykładnikami pochodności derywatu odprzymiotnikowego należącego do klasy przysłówków. Informują natomiast o gramatycznych właściwościach przymiotnikowej formy wyrazowej, którą należy uznać za jeden z wielu tekstowych wykładników paradygmatu przymiotnikowego, por.:

Wartość kategorii → przypadku + rodzaju + liczby

Różnica między standardowymi przymiotnikowymi końcówkami fleksyjnymi a cząstkami *-o* lub *-e* polega na tym, że końcówki informują o ściśle określonej wartości wszystkich trzech definicyjnych kategorii charakterystycznych dla form wyrazowych reprezentujących leksemę przymiotnikowe. Cząstki *-o* lub *-e* są tymczasem wykładnikami form adwerbialnych, a więc całkowicie zneutralizowanych pod względem kategorii przypadku, rodzaju i liczby, ale także należących do paradygmatów przymiotnikowych.

Zwróćmy uwagę na fakt, że jednostki zaliczane do dowolnej spośród wszystkich pięciu wyżej wspomnianych podklas konstytuujących mor-

fologicznie zdefiniowaną klasę przymiotników mogą być bazami słowotwórczymi derywatów rzeczownikowych stanowiących przedmiot opisu w niniejszej pracy. Przekonuje o tym obserwacja następujących przykładowo wybranych jednostek:

Adj		S ← Adj
Tradycyjna charakterystyka	Przykład	
1. przymiotniki	<i>brzydki</i> → <i>aktywny</i> →	<i>brzydota</i> = 'bycie brzydkim' <i>aktywista</i> = 'ten, kto jest aktywny'
2. zaimki przymiotne	<i>swojski</i> → <i>swój</i> →	<i>swojskość</i> = 'to, że jest swojski' <i>swojak</i> = 'ten, który jest swój'
3. imiesłowy przymiotnikowe	<i>oderwany</i> → <i>wystarczający</i> →	<i>oderwanie</i> = 'to, że jest oderwany' <i>wystarczającość</i> = 'bycie wystarczającym' ^a
4a. liczebniki porządkowe	<i>czwarty</i> → <i>pierwszy</i> →	<i>czwartek</i> = 'dzień, który jest czwarty' <i>pierwszeństwo</i> = 'bycie pierwszym'
4b. liczebniki mnożne	<i>podwójny</i> → <i>podwójność</i>	<i>podwójność</i> = 'to, że jest podwójny'
4c. liczebniki wielokrotne	<i>dwukrotny</i> → <i>dwukrotność</i>	<i>dwukrotność</i> = 'to, że jest dwukrotny'
4d. liczebniki wielorakie	<i>dwojaki</i> → <i>dwojakość</i>	<i>dwojakość</i> = 'to, że jest dwojaki'
5. formy adverbialne	<i>wcześnie</i> → <i>wspólnie</i> → <i>ciasno</i> →	<i>wcześnieak</i> = 'ten, który za wcześniej ...' <i>wspólnik</i> = 'ten, który wspólnie...' <i>ciasnota</i> = 'to, że jest ciasno'

^a R. Grzegorzczkova i J. Puzynina [1998, 416] konstatują, że formacje z sufiksem *-ość* ze względów formalnych rzadko urabiane są od przymiotników na *-acy*, a ze względów znaczeniowych z reguły nie tworzy się ich od przymiotników relacyjnych. W *Słowniku gramatycznym języka polskiego* odnotowano wiele derywatów typu *duszacość*, *zrącość*, *błyszczość*, *jasnowidzacość*, *marznięcość*, co potwierdza słuszność spostrzeżeń H. Jadackiej [2001, 48–49, 80], że formalne właściwości przymiotnikowej podstawy (podobnie jak jej relacyjne znaczenie) nie mają obecnie restrykcyjnego charakteru, jeśli idzie o derywowanie rzeczownikowych nazw cech na *-ość*.

W toku dalszych rozważań będę koncentrował uwagę na wszelkich derywatach rzeczownikowych synchronicznie motywowanych przez przymiotniki dowolnego podtypu, by w sposób spójny metodologicznie zdać sprawę z sygnalizowanego w tytule artykułu aspektu funkcjonowania opisywanych jednostek. Celem szczegółowych analiz będzie zatem charakterystyka słowotwórczej struktury współczesnych polskich *S ← Adj*, która

powinna pozwolić na zrekonstruowanie technik derywacyjnych leżących u podstaw tworzenia opisywanych rzeczowników od bazowych *Adj*.

Zagadnienie sygnalizowane w tytule było już przedmiotem lingwistycznych obserwacji w licznych opracowaniach z zakresu słowotwórstwa polonistycznego [por. Grzegorzczkova, Puzynina 1998, 369–370, 417–418; Waszakowa 1993; Nagórko 1998; Jadacka 2001; Kaproń-Charzyńska 1998; 2001]. Sformułowane w nich wnioski nie są satysfakcjonujące przede wszystkim ze względów metodologicznych. Zwracałem na to uwagę we wcześniejszych publikacjach [por. Wiśniewski 2013; 2014]. W tym miejscu nie będę zatem podejmował polemiki z autorami dotychczasowych opisów, lecz zaproponuję alternatywny model opisu struktury współczesnych polskich formacji słowotwórczych, w szczególności interesujących nas $S \leftarrow Adj$ typu *aktywność, aktywista, aktyw, brzydał, brzydula, brzydactwo, swojak, pierwszeństwo, pierwszak*.

Zgodnie z powszechnie przyjętym zwyczajem techniki derywacyjne służące tworzeniu rzeczowników od bazowych przymiotników rekonstruują na podstawie analiz słowotwórczych. W ich wyniku dzieło obserwowany derywat na:

- a) temat słowotwórczy, czyli tę część tematu bazy, która wchodzi do struktury derywatu (jest to wspólna cząstka derywatu i motywującego go wyrażenia językowego);
- b) formant, czyli formalny wykładnik pochodności; jest to określona konfiguracja wszelkich cząstek segmentalnych lub cech odróżniających derywat od jego bazy słowotwórczej.

We współczesnej polszczyźnie cechami odróżniającymi derywaty od jednostek bazowych, a więc zjawiskami o charakterze formantowym, mogą być – z jednej strony – operacje alternacyjne bądź redukcyjne przekształcające temat bazy w temat słowotwórczy derywatu, z drugiej zaś – segmentalne elementy (afiksy lub morfemy gramatyczne) dodawane do tematu słowotwórczego. Za formantowe uznają jednakże tylko takie alternacje głoskowe w tematach, których nie identyfikuje się w całym paradymacie wyrażenia motywującego opisywany derywat, por.:

gorycz wspomnień = ‘to, że wspomnienia są gorzkie’,

gorycz $\leftarrow$ *gorzki*, alternacja *rz* : *r* jest zjawiskiem formantowym, gdyż nie identyfikuje się jej w żadnej spośród możliwych form wyrazowych bazowego leksemu *GORZKI*;

młodzież = ‘zbiór tych, którzy są młodzi’ $\leftarrow$ *MŁODY*,

młodzież $\leftarrow$ *młody*; *młodzi*, alternacja *dzi* : *d* nie jest zjawiskiem formantowym, gdyż identyfikuje się ją w męskoosobowych formach bazowego leksemu *MŁODY*.

Podobnie rzecz się ma w wypadku redukcji tematycznych. Za formantowe uznamy tylko te ucięcia, których nie identyfikuje się w całym paradygmacie bazy, por.:

brzydal = ‘ten, kto jest brzydk’ + i’,

brzyd + *al* ← *brzydk’* + *i*, redukcja tematycznego segmentu *-k’* jest wykładnikiem pochodności derywatu. Wszystkie formy wyrazowe bazowego przymiotnika *BRZYDKI* mają bowiem tematy fleksyjne zawierające ten element lub jego morfonologiczny wariant *-k’*;

mieszczństwo = ‘zbiór mieszczan’ ← *MIESZCZANIN*;

mieszczństwo ← *mieszczanin*; *mieszczanie*; redukcja singularnej cząstki *-in-* nie jest zjawiskiem formantowym, gdyż identyfikuje się ją w paradygmacie bazowego leksemu *MIESZCZANIN*. Wszystkie jego formy liczby mnogiej mają tematy fleksyjne zredukowane do postaci *mieszczan-*.

Wszystkie spośród możliwych zjawisk formantowych traktuję jako jednakowo istotne, jeśli zidentyfikuję je w strukturze charakteryzowanych derywatów. Nie stopniuję ich rangi, co równoznaczne jest z odrzuceniem tezy o hierarchiczności środków derywacyjnych, najczęściej *implicite* przyjmowanej przez większość badaczy słowotwórczego podsystemu współczesnej i historycznej polszczyzny.

Proponuję klasyfikację wielopoziomą. Przede wszystkim badam jakościowe (alternacyjne) i ilościowe (redukcyjne) operacje przekształcające temat bazy w temat słowotwórczy derywatu. Na kolejnych piętrach klasyfikacyjnych charakteryzuję typ segmentalnych elementów dodawanych do tematu słowotwórczego.

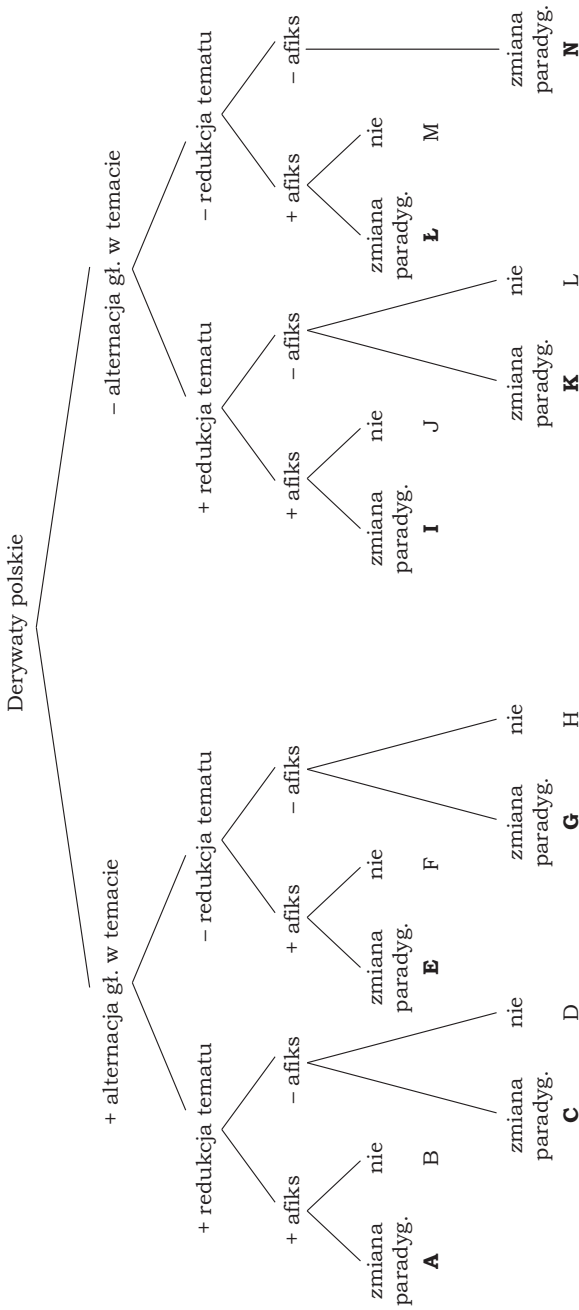
Mechanizm ogólnej typologii derywatów polskich obrazuje niżej zamieszczony wykres. Stosuję w nim następujące skróty:

+/- alternacja gł. w temacie = obecność lub brak alternacji głoskowych w temacie;

+/- redukcja tematu bazy;

+/- afiks = do tematu słowotwórczego dodawany jest afiks lub nie;

+/- zmiana paradyg. = następuje zmiana właściwości paradygmatycznych derywatu względem bazy lub nie zachodzą takie zmiany.

Końcowe wierzchołki powyższego wykresu odnoszą się do piętnastu strukturalnie różnych modeli derywacyjnych znamiennych dla współczesnej polszczyzny. Terminem *model derywacyjny* nazywam systemową jednostkę ze słowotwórczej płaszczyzny języka rozumianą jako określona konfiguracja cech i/lub części odróżniających derywaty od wyrażen bazowych. Inaczej rzecz ujmując, model derywacyjny to układ strukturalnych wykładników pochodności, a więc pęczek symboli informujących o scharakteryzowanych wyżej formantowych zjawiskach słowotwórczych, por.:

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	Ł	M	N
Alternacje w temacie	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Redukcja tematu	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-
Dodanie afiksu	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-
Zmiana paradygmatu	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+

Derywaty stanowiące przedmiot niniejszego opisu to rzeczowniki. Mają one zatem zupełnie odmienne właściwości morfologiczne sygnalizowane przez inny ciąg morfemów gramatycznych niż ten, który obserwuje się w wypadku bazowych leksemów przymiotnikowych. W procesie tworzenia interesujących nas jednostek z istoty rzeczy następuje zmiana ciągu morfemów paradygmatycznych. Wykładniki morfologicznych opozycji pod względem kategorii przypadku, liczby i rodzaju zamieniane są na morfemy sygnalizujące jedynie opozycje przypadkowo-liczbowe, nie rodzajowe. Współczesne polskie $S \leftarrow Adj$ mogą być zatem derywowane jedynie na podstawie ośmiu spośród wyżej wyróżnionych piętnastu modeli słowotwórczych. Tych mianowicie, których komponentem jest zamiana ciągu morfemów gramatycznych przymiotnikowej bazy na ciąg rzeczownikowych morfemów gramatycznych derywatu.

W niżej zamieszczonych tabelach formantowy komponent paradygmatyczny sygnalizuje w uproszczony sposób. Wprost pokazuje zamianę morfemu gramatycznego mianownikowej formy bazowego przymiotnika na morfem mianownikowej formy rzeczownikowego derywatu. Każdy z tych mianownikowych morfemów traktuję jednakże jako symbol ciągu morfemów gramatycznych, z którymi mianownikowa częśćka wchodzi w relacje paradygmatyczne w niemianownikowych formach, np. w parze *luźny* → *luzak -y* symbolizuje ciąg *-y; -ego; -emu; -ym; -a; -ej; -a; -ymi* itd.; $-\emptyset$ symbolizuje zaś ciąg *-\emptyset; -a; -owi; -'em; -u; ...; -ów* itd.

1. A = derywaty alternacyjno-redukcyjno-afiksально-paradygmatische, por.:

		Zjawiska formantowe			
Derywat	Baza	Alternacje głoskowe	Redukcja tematu	Dodawany afiks	Zmiana paradygmatu
<i>gorycz</i>	<i>gorzki</i>	<i>rz : r</i>	<i>-k-</i>	<i>-ycz</i>	<i>-i → -∅</i>
<i>luzak</i>	<i>luźny</i>	<i>z : ź</i>	<i>-n-</i>	<i>-ak-</i>	<i>-y → -∅</i>

2. C = derywaty alternacyjno-redukcyjno-paradygmatische, por.:

		Zjawiska formantowe			
Derywat	Baza	Alternacje głoskowe	Redukcja tematu	Dodawany afiks	Zmiana paradygmatu
<i>głód</i>	<i>głodny</i>	<i>o : ó</i>	<i>-n-</i>	-----	<i>-y → -∅</i>
<i>potęga</i>	<i>potężny</i>	<i>ż : g</i>	<i>-n-</i>	-----	<i>-y → -a</i>

3. E = derywaty alternacyjno-afiksально-paradygmatische, por.:

		Zjawiska formantowe			
Derywat	Baza	Alternacje głoskowe	Redukcja tematu	Dodawany afiks	Zmiana paradygmatu
<i>piechur</i>	<i>pieszy</i>	<i>sz : ch</i>	-----	<i>-ur-</i>	<i>-y → -∅</i>
<i>płatczyzna</i>	<i>plaski</i>	<i>sk : szcz</i>	-----	<i>-yzn-</i>	<i>-y → -a</i>

4. G = derywaty alternacyjno-paradygmatische, por.:

		Zjawiska formantowe			
Derywat	Baza	Alternacje głoskowe	Redukcja tematu	Dodawany afiks	Zmiana paradygmatu
<i>susza</i>	<i>suchy</i>	<i>ch : sz</i>	-----	-----	<i>-y → -a</i>
<i>susz</i>	<i>suchy</i>	<i>ch : sz</i>	-----	-----	<i>-y → -∅</i>

5. I = derywaty redukcyjno-afiksально-paradygmatische, por.:

		Zjawiska formantowe			
Derywat	Baza	Alternacje głoskowe	Redukcja tematu	Dodawany afiks	Zmiana paradygmatu
<i>smutek</i>	<i>smutny</i>	-----	<i>-n-</i>	<i>-ek-</i>	<i>-y → -∅</i>
<i>leniuch</i>	<i>leniwy</i>	-----	<i>-iw-</i>	<i>-uch-</i>	<i>-y → -∅</i>

6. K = derywaty redukcyjno-paradygmatyczne, por.:

		Zjawiska formantowe			
Derywat	Baza	Alternacje głoskowe	Redukcja tematu	Dodawany afiks	Zmiana paradygmatu
<i>cudo</i>	<i>cudny</i>	-----	<i>-n-</i>	-----	<i>-y → -o</i>
<i>brąz</i>	<i>brązowy</i>	-----	<i>-ow-</i>	-----	<i>-y → -∅</i>

7. Ł = derywaty afiksalnie-paradygmatyczne, por.:

		Zjawiska formantowe			
Derywat	Baza	Alternacje głoskowe	Redukcja tematu	Dodawany afiks	Zmiana paradygmatu
<i>mądrość</i>	<i>mądry</i>	-----	-----	<i>-ość-</i>	<i>-y → -∅</i>
<i>głupek</i>	<i>głupi</i>	-----	-----	<i>-ek-</i>	<i>-y → -∅</i>

8. N = derywaty paradygmatyczne, por.:

		Zjawiska formantowe			
Derywat	Baza	Alternacje głoskowe	Redukcja tematu	Dodawany afiks	Zmiana paradygmatu
<i>samotnia</i>	<i>samotny</i>	-----	-----	-----	<i>-y → -a</i>
<i>dobro</i>	<i>dobry</i>	-----	-----	-----	<i>-y → -o</i>

Wyszczególnione wyżej modele derywacyjne leżące u podstaw tworzenia współczesnych polskich $S \leftarrow Adj$ to jednostki systemowe. Charakteryzują je ze względu na rodzaj operacji dokonywanych na temacie przymiotnikowej bazy w procesie przekształcenia go w temat słowotwórczy rzeczownikowego derywatu z jednej strony, z drugiej zaś ze względu na rodzaj afiksalnych i/lub paradygmatycznych segmentów dodawanych do tematu słowotwórczego rzeczownikowego derywatu. W toku szczegółowych badań materiałowych każdy z tak scharakteryzowanych modeli może być dzielony na podzbiory nazywane typami słowotwórczymi, które wyróżniam ze względu na konkretną (tekstową) postać poszczególnych formalnych wykładników pochodności.

Relacje między systemowymi modelami derywacyjnymi a ich tekstowymi realizacjami, nazywanymi typami słowotwórczymi, ilustruje następujący schemat:

SYSTEM – MODEL DERYWACYJNY =
= konfiguracja wykładników pochodności $S \leftarrow Adj$

TEKST – TYPY SŁOWOTWÓRCZE = określane ze względu na konkretną
(zmysłowo postrzegana) postać wykładników pochodności $S \leftarrow Adj$

Charakteryzując modele derywacyjne,¹ odpowiadamy na pytanie, czy w strukturze derywatu obserwujemy określone zjawisko formantowe, czy też nie jest ono formalnym wykładnikiem pochodności. Określając typ słowotwórczy, zdajemy sprawę z tego, jak empirycznie realizowane są zjawiska formantowe znamienne dla danego modelu, tzn. jaką konkretną postać mają oboczności głoskowe w temacie, jaką konkretną część ucinają się od tematu bazy, jaki afiks dodaje się do tematu słowotwórczego, wreszcie jakie ciągi morfemów paradygmatycznych przymiotnikowej bazy zamieniają się na określony ciąg morfemów gramatycznych znamienych dla rzeczownikowego derywatu.

Przykładowo zwróćmy uwagę na derywaty *beż* oraz *duma*. Obydwa zaliczymy do tego samego modelu derywacyjnego oznaczonego wyżej za pomocą symbolu „K”. W obydwu bowiem wypadkach są to wyrażenia różniące się od swoich baz słowotwórczych (odpowiednio – *beżowy*, *dumny*) redukcją części tematycznej oraz zmianą morfemu gramatycznego. Mają zatem ten sam pęczek strukturalnych wykładników pochodności, których konfigurację oddaje następujące zestawienie:

BEŻ; DUMA = 1. – alternacje głoskowe w temacie,
2. + redukcja części tematu bazy,
3. – dodanie afiksu, 4. + zmiana paradygmatu.

Zwróćmy jednakże uwagę na fakt, że za każdym razem zarówno redukcja tematu bazy, jak i zmiana paradygmatu realizowana jest w zupełnie inny sposób, a więc za pomocą zupełnie innych tekstowych wykładników, por.:

beż ← *beżowy* = 1. redukcja tematycznej części *-ow-*, 2. zmiana bazowego *-y* na $\emptyset$.
duma ← *dumny* = 1. redukcja tematycznej części *-n-*, 2. zamiana bazowego *-y* na *-a*.

Każdy z tych rzeczowników zaliczymy zatem do innego typu odprzymiotnikowych derywatów redukcyjno-paradygmatycznych.

Przegląd typów słowotwórczych w obrębie wszystkich ośmiu modeli derywacyjnych służących urabianiu współczesnych polskich $S \leftarrow Adj$, choć może i ciekawy z poznawczego punktu widzenia, nie jest możliwy w tym miejscu. Wnioski płynące z obserwacji empirii językowej rozsa-

¹ Termin ten, choć w nieco innym znaczeniu, stosowany był przez B. Krejca [1983].

dziłyby bowiem wąskie ramy niniejszej publikacji. Zwróćę zatem uwagę jedynie na fakty pozwalające szacunkowo określić wykorzystanie systemowej potencji w zakresie tworzenia współczesnych polskich $S \leftarrow Adj$.

Bezpośrednim obserwacjom poddawałem 1530 derywatów, które na podstawie przyjętych założeń uznałem za $S \leftarrow Adj$. Stanowiły one materiałową podstawę sformułowanych uogólnień, służyły także weryfikacji stawianych hipotez. Ten zbiór został wyekscerpowany z literatury lingwistycznej, głównie z pracy T. Vogelgesang [2001]. Ilościowe i procentowe wykorzystanie wyszczególnionych wyżej modeli derywacyjnych $S \leftarrow Adj$ prezentuję w następującej tabeli:

Model derywacyjny	Liczba derywatów	Udział procentowy
derywaty alternacyjno-redukcyjno-afiksально-paradygmatyczne	115	7,52
derywaty alternacyjno-redukcyjno-paradygmatyczne	65	4,24
derywaty alternacyjno-afiksально-paradygmatyczne	80	5,23
derywaty alternacyjno-paradygmatyczne	30	1,96
derywaty redukcyjno-afiksально-paradygmatyczne	155	10,13
derywaty redukcyjno-paradygmatyczne	70	4,58
derywaty afiksально-paradygmatyczne	900	58,82
derywaty paradygmatyczne	115	7,52
Razem:	1530	100,00

Z powyższego zestawienia w oczywisty sposób wypływa wniosek, że najbardziej produktywny jest model afiksально-paradygmatyczny. Przeszło połowa obserwowanych jednostek urabiana była dzięki dodaniu afiksu do jakościowo i ilościowo niemodyfikowanego tematu przy jednoczesnej zmianie morfemów paradygmatycznych przymiotnikowej bazy na inny ciąg morfemów gramatycznych rzeczownikowego derywatu.

Chciałbym w tym miejscu zaznaczyć, że przedstawione wyżej dane liczbowe mają jedynie orientacyjny charakter. Pozwalają określić najogólniejsze tendencje dotyczące derywowania interesujących nas jednostek językowych. Są adekwatne zaledwie na poziomie *parole*, odnoszą się bowiem do przykładowego, zamkniętego zbioru sporządzonego na podstawie arbitralnych decyzji. Umieściłem je jako materiałowo-opisową ciekawostkę, gdyż moją ambicją było nadanie niniejszemu opracowaniu opisowo-prognostycznego charakteru. Na podstawie obserwacji skończonej liczby jednostek tekstowych próbowałem dokonać uogólnień, by metodą dedukcyjną zrekonstruować systemowe reguły dotyczące całej

niezamkniętej klasy wyrażen językowych, jakimi niewątpliwie są współczesne polskie $S \leftarrow Adj$. Poszukiwałem zatem takich kryteriów ich słowotwórczej charakterystyki, które pozwolą opisać właściwości zarówno bezpośrednio obserwowanych derywatów, jak i potencjalnych, a więc systemowo możliwych, które mogą pojawić się w tekstach, a nie znalazły się we wspomnianym wyżej zbiorze 1530 $S \leftarrow Adj$, i co za tym idzie, nie były przedmiotem mojego bezpośredniego oglądu. Mam nadzieję, że dzięki temu praca zyskała prognostyczny charakter.

Bibliografia

- R. Grzegorzczkova, J. Puzynina, 1998, *Problemy ogólne słowotwórstwa*.
- R. Grzegorzczkova, J. Puzynina, 1998, *Słowotwórstwo rzeczowników* [w:] R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, s. 361–468.
- H. Jadacka, 2001, *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*, Warszawa.
- I. Kaproń-Charzyńska, 1998, *Wstępne uwagi o derywacji redukcyjnej*, „Polonica” XIX, s. 179–186.
- I. Kaproń-Charzyńska, 2001, *Zakres derywacji redukcyjnej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Filologia Polska LV, s. 91–102.
- B. Kreja, 1983, *Zagadnienie modeli słowotwórczych* [w:] „Z polskich studiów slawistycznych” seria 6, s. 193–205.
- A. Nagórko, 1998, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, Warszawa.
- Z. Saloni, 1974, *Klasyfikacja gramatyczna leksemów polskich*, „Język Polski” LIV, z. 1, s. 3–13, z. 2, s. 93–101.
- Z. Saloni, W. Gruszczyński, M. Woliński, R. Wołosz (red.), 2007, *Słownik gramatyczny języka polskiego. Podstawy teoretyczne. Instrukcja użytkowania*, Warszawa.
- T. Vogelgesang, 2001, *Gniazda odprzymiotnikowe* [w:] H. Jadacka (red.), *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka polskiego*, t. 1, Kraków.
- K. Waszakowa, 1993, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantami paradygmatycznymi*, Warszawa.
- M. Wiśniewski, 2013, *Podstawy strukturalnej charakterystyki współczesnych polskich formacji słowotwórczych*, „Slavia Meridionalis” 13, s. 53–79.
- M. Wiśniewski, 2014, *Uwagi o modelach derywacyjnych z formantami paradygmatycznymi* [w:] M. Gębka-Wolak, J. Kamper-Warejko, A. Moroz (red.), *Leksyka języków słowiańskich w badaniach synchronicznych i diachronicznych*, Toruń, s. 149–168.

Notes on the models of deriving modern Polish adjectival nouns

Summary

The conducted analyses showed that adjectival nouns are coined based on 8 out of 15 derivational models. Word formation patterns with a formative affixal paradigm component are employed.

Keywords: adjectival nouns – derivation – derivational models

Trans. Monika Czarnecka